

D

Onstuitbaar en onuitstaanbaar: de toekomst van een omstreden taalverandering

Roeland van Hout

Met de wind in de rug?

Na de dramatische voetbalwedstrijd op het WK 2006 tegen Portugal werd Van de Sar geïnterviewd. 'Ik denk', zo zei hij, 'dat wij de betere ploeg waren, maar *hun* de slimmere.' Hij zei het bijna met tranen in de ogen en het is maar de vraag hoeveel televisiekijkers dit *hun* is opgevallen. Vooral profvoetballers lijken geselecteerd te worden op het gebruik van *hun*. Het is *wij*, ons elftal, tegen *hun*, de tegenstander, vooral als het er even om gaat. Een aantal Nederlanders zal overeind zijn geveerd bij de mededeling van Van de Sar, want een ander ding is ook zeker: het gebruik van *hun* roept bij sommige mensen ergernis op, erger nog: voor een aantal van hen (van *hun*) is *hun* als onderwerpsvorm onaanvaardbaar, onuitstaanbaar zelfs. De afgelopen twintig jaar hebben met regelmaat ingezonden brieven in de krant gestaan waarin gestrenge taalzuiveraars lucht gaven aan hun ergernis over dat *hun*. Niettemin lijkt *hun* zijn zegetocht voort te zetten. Leerkrachten blijken stevige *hun*-zeggers en onverdachte ouders die netjes *zij* zeggen, blijken plots in het bezit van kinderen die stevast *hun* zeggen. Zo luiden de geluiden.

De opkomst van de onderwerpsvorm *hun* heeft blijkbaar de wind in de rug. Dat komt niet tegemoet aan het idee dat taalveranderingen zich sluipend en bijna ongemerkt zouden voltrekken. Maar eigenlijk weten we niet goed hoe verande-

ringen plaatsvinden of hebben plaatsgevonden. De meeste veranderingen dateren uit een ver verleden, uit een tijd waarin veranderingen nauwelijks werden vastgelegd. We kennen het begin en het eind: *jij* was bijvoorbeeld zowel enkelvoud als meervoud in een eerder stadium van het Nederlands; het meervoud is voorzien van een meervoudswoord (*jij + lieden*) en dat heeft dan uiteindelijk geresulteerd in de versmolten vorm *jullie*. We kennen de uitkomst, maar hebben niet veel weet van het wapengekletter en tromgeroffel dat zich rondom *jullie* zou kunnen hebben afgespeeld. De indruk is eerder tegenovergesteld: geruisloos en soepel is *jij* voor de meervoudsvorm vervangen door *jullie*, tot aan de dialecten toe.

De volgende verwachting ligt daarom voor de hand: waar algemeen verzet optreedt, heeft een taalverandering minder kans. En zeker als die verandering onuitstaanbaar is, moet de mening van hen die de taalzorg dragen de doorslag geven of een sterk remmende invloed hebben. Redden zij, die taalzorgdragers, het tegen de opkomst van *hun*? Wacht hen hetzelfde lot als in de strijd tegen de harde *g*, die tot aan de Tweede Wereldoorlog als verwerpelijk veroordeeld werd? En wat gebeurt er met onze *v* en *z*, die steeds vaker uitgesproken worden als /f/ en /s/? Zullen /v/ en /z/ op den duur verdwijnen? En hoe zit het dan met *hij hep*? Naar verluidt heeft Cruijff zichzelf ooit verbeterd: *hij heeft ... hij hep*. En dan is er ook nog *hij is groter als mij*. Misschien maken taalveranderingen een kans ook als ze opvallen, maar laten we eerst eens naar een aantal feiten kijken.

Dom?

Het hedendaagse *hun* staat niet alleen. Er zijn meer vormen die van oorsprong een voorwerpsvorm (lijdend of meewerkend voorwerp) zijn en die vervolgens ook de plaats innemen

van een onderwerpsvorm. *Hun* verdringt *zij*. Ook het beleefdheidsvoornaamwoord *u* is waarschijnlijk van oorsprong een voorwerpsvorm. Dat geldt zeker voor de verwante vorm *you* in het Engels. Voor het Frans kan gewezen worden op *nous* en *vous* als vormen die als voorwerpsvorm onderwerpsvorm zijn geworden. Blijkbaar gaat het om een taalverandering die in meer talen voorkomt. Een minder bekende verandering betreft het Zweedse voornaamwoord *dom*, derde persoon meervoud, dat hier toch even voor het voetlicht gebracht wordt om na te gaan of de Nederlandse commotie wel zo begrijpelijk is. De oorspronkelijke vorm van het onderwerp in de derde persoon meervoud in het Zweeds was *de*, vaak uitgesproken als /di/. In de loop van de achttiende eeuw werd deze vorm in Stockholm in de spreektaal steeds vaker vervangen door de voorwerpsvorm van de derde persoon meervoud *dom* (ook wel *dem* in noordelijke dialecten). In de twintigste eeuw is deze vorm vooral ook door de moderne massamedia in heel Zweden de normale onderwerpsvorm geworden in de spreektaal, waardoor het onderscheid tussen voorwerpsvorm en onderwerpsvorm is komen te vervallen. In de formele schrijftaal wordt de onderwerpsvorm *dom* nog wel geweerd ten gunste van *de*. De parallellie met de ontwikkeling van ons *hun* valt onmiddellijk op, met dit verschil dat in het Zweeds de ontwikkeling veel eerder lijkt te zijn begonnen. Zijn *hun* daar in Zweden net zo *dom* als wij hier in Nederland?

De vele voorbeelden in de literatuur over dit type van verschuiving maken duidelijk dat taalgebruikers niet zomaar onnadenkend een onderscheid wegdoen. Er lijkt zich een talige logica voor te doen, al kan niet feilloos de vinger op de zere plek worden gelegd. Wat is er nu precies met *hun* aan de hand? We maken deze verandering van zo nabij mee, kunnen we niet wat meer over de oorzaak en de verspreiding van deze taalverandering achterhalen? Als het niet *dom* is, wat is het dan wel?

Onuitstaanbaar

Een zoektocht door kranten levert al snel een reeks van uitspraken op waaruit de afschuw voor deze taalverandering blijkt. Soms is de stellingname vrij simpel ('Onder studenten is *hun* hebben een plaag. Ik bestrijd het.'). De stellingname neemt wat vaker een uitgesproken vorm aan, liftend op de kracht van de overdrijving:

'Asielzoekers kunnen wat mij betreft de A-status op hun buik schrijven als ze deze regel [het verschil tussen *hun* en *zij*] niet beheersen. Maar ook [...] autochtonen moeten als een ongewenste vreemdeling [...] over de grens worden gezet als ze na hun 21ste nog steeds *hun* zeggen.'

Ook een objectiever evaluatieonderzoek laat zien dat gebruikers van *hun* negatiever beoordeeld worden. Maartje Janssen, een Nijmeegse studente taalwetenschap, voerde een onderzoek uit waarbij sprekers stukjes tekst voorlezen. Eén spreker las dezelfde tekst zowel met *hun* als met *zij* voor. Door de menging met andere sprekers viel niet op dat het om dezelfde spreker ging. Het resultaat laat zien dat de spreker die de ene keer *hun* en de andere keer *zij* gebruikte, op elke beoordelingschaal (status, solidariteit en ergernis) negatiever werd beoordeeld als hij *hun* zei, terwijl hij sprak met dezelfde intonatie en dezelfde stem. Uiteraard waren de proefpersonen niet op de hoogte van het doel van het experiment. De proefpersonen waren studenten van de Radboud Universiteit in Nijmegen, hoger opgeleide personen dus, maar wel van de generatie die al in aanzienlijke mate *hun* gebruikt of hoort gebruiken. Voor deze groep is het gebruik van *hun* sociaal gestigmatiseerd. Bij expliciete schriftelijke navraag over wat de proefpersonen vonden van *hun* bleek hun oordeel nog negatiever.

Niet alleen de taalzorgdragers of zij die daarvoor door willen gaan ergeren zich. Maar wat is dan de meerwaarde van *hun*? Waarom gebruiken dan toch zo veel mensen *hun*?

Parallele dialecten: veranderingen van onderop

Als *hun* een kenmerk is van het gesproken Nederlands, wie gebruikt het dan? Vinden we het in informeel gesproken Nederlands, de taal van alledag, vooral als het gaat om minder hoogopgeleide taalgebruikers? Gaat het om een verandering van onderop zoals dat heet, een verandering die breed gedragen wordt door doorsneesprekers, door lagere sociale groeperingen in onze samenleving? Er doet zich een opvallend verschijnsel voor dat deze interpretatie steunt. We vinden *hun* ook terug in de dialecten, in toenemende mate. Daarmee is niet gezegd dat het dialect wordt gesproken door lagere sociale groepen. Dat is soms zo, zoals in veel stadsdialecten, maar het dialect moet vooral gekarakteriseerd worden als de taal die in informele communicatiesituaties gesproken wordt. In dat opzicht staan de dialecten, niet gesuperviseerd door de standaardtaalnormen, onder aan de spraakladder.

De oudste gegevens komen uit de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*, waarin *hun* 18 maal gevonden wordt. Deze vorm, maar ook andere vormen met *h* (zoals *hullie* en *hunnie*), zijn vooral te vinden in en rondom Noord- en Zuid-Holland, met een breed uitwaaierende uitloop richting Gelderland. De *hun*-vormen aan de randen en verder van het *hun*-gebied verwijderd, komen vooral voor in plaatsen waar de invloed van de standaardtaal enige decennia geleden plotseling sterk is toegenomen, bijvoorbeeld door migratie of het werken in nabijgelegen grote steden.

De *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* biedt een recente doorsnede van de dialectvoornaamwoorden. Het

aantal plaatsen is ruwweg een zesde van de plaatsen die zijn onderzocht in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*, maar *hun* wordt nu verspreid over een groot gebied liefst 31 maal aange- troffen, hetgeen rekenkundig gezien neerkomt op een ver- tienvoudiging.

De parallellie in de opkomst van *hun* in het gesproken Nederlands en in de dialecten komt nog eens overtuigend naar voren in de resultaten van een onderzoek dat studenten in Nijmegen in het kader van de cursus sociolinguïstiek in 2006 hebben uitgevoerd. Ze moesten via straatinterviews bij jongere en oudere dialectsprekers de onderwerpsvoornaam- woorden in het betreffende lokale dialect onderzoeken. Voor twee dialecten gaven dialectsprekers spontaan op dat *hun* de onderwerpsvorm van het voornaamwoord van de derde per- soon meervoud was. Dat gebeurde in Den Bosch en het Lim- burgse Swalmen. Aan de dialectsprekers is vervolgens ook ge- vraagd of sprekers van het lokale dialect *hun* gebruikten als ze dialect spraken. Het resultaat staat in de navolgende tabel on- der het *hun*-gebruik. Het gaat om het aantal dialectsprekers dat de vraag naar het *hun*-gebruik positief beantwoordt: 2/16 bijvoorbeeld betekent dat 2 van de 16 sprekers zeggen *hun* te gebruiken in hun dialect.

Het resultaat mag opmerkelijk genoemd worden. Alleen de sprekers van Eijsden, in het uiterste puntje van Zuid-Lim- burg, delen mee dat ze nooit *hun* als onderwerpsvorm horen gebruiken in hun dialect. Sommige dialecten (Swalmen, Beek bij Nijmegen, Schijndel, et cetera) laten extreem hoge scores zien. De aantrekkingskracht van *hun* blijkt enorm sterk te zijn. Het voornaamwoord duikt op zeer veel plaatsen op. Het voornaamwoord laat zich niet alleen gelden in het gesproken Nederlands, maar ook in de dialecten, de variëteiten van het Nederlands die vooral gesproken worden in informele situa-

Plaats	Provincie	hun-gebruik	%
Borne	Overijssel	2/16	12,5
Haaksbergen	Overijssel	4/16	25,0
Beek	Gelderland	10/12	83,3
Groesbeek	Gelderland	11/16	68,8
Asten	Noord-Brabant	13/16	81,3
Cuijk	Noord-Brabant	4/16	25,0
's-Hertogenbosch	Noord-Brabant	33/48	68,8
Schijndel	Noord-Brabant	12/16	75,0
Terneuzen	Zeeland	7/16	43,8
Beek	Limburg	5/16	31,3
Blerick	Limburg	3/16	18,8
Eijsden	Limburg	0/14	0,0
Gennep	Limburg	8/16	50,0
Swalmen	Limburg	14/16	87,5
Totaal		126/250	50,4

ties. Het is een verandering die zich ook in de dialecten is gaan voordoen!

Kindertaalverwerving

Al vaker is gewezen op de ambiguïteit van *zij*, omdat het zowel het voornaamwoord van de derde persoon enkelvoud vrouwelijk als van de derde persoon meervoud is: *zij loopt naar huis, zij lopen naar huis*. De voornaamwoordsvorm heeft twee betekenissen. Deze dubbelfunctie roept verwarring op en dat wordt opgelost door *hun* te nemen voor het meervoud, zo is de gedachte: *zij loopt naar huis, hun lopen naar huis*. De meervoudsvorm *zij* doet een stapje opzij, de vrouwelijke enkelvoudsvorm *zij* blijft overeind. Dit is eerder wel eens het Opzij-effect genoemd, daarmee verwijzend naar het vrouwenblad met die naam.

Bij de bestudering van kindertaalgegevens blijkt het ambiguïteitsprobleem dieper te zitten. Ook de bezitsvorm (het bezittelijk voornaamwoord) van de derde persoon mannelijk enkelvoud *zijn* is erin betrokken. Daar zit het woord *zij* ook in verpakt, als je de *n* ervan afhaalt. Maar waarom zou een kind dat laatste doen? Telkens weer blijkt dat kinderen bij het leren van hun moedertaal op zoek gaan naar regelmatigheden. Ons taalvermogen zet ons op het spoor van overeenkomsten, ook waar die er eigenlijk niet zijn. In onderstaande tabel worden enkele bezitsvormen opgesomd. Gegeven *mij-n* en *zij-n* kunnen kinderen bij het verwerven van het Nederlands bedenken dat de *n* een soort uitgang is, met als gevolg dat ze de vorm *jou-n* als bezitsvorm gaan gebruiken. Deze vorm blijkt regelmatig voor te komen in kindertaal. Uiteraard kan een kind daar weer een *e* aan toevoegen, wat leidt tot zinnen als: *dat is de jounne*, naar analogie van *dit is de mijne*. Dergelijke vormen staan in onderstaande tabel onder de *n*-vormen, om aan te geven dat kinderen de *n* als kenmerk van de bezitsvorm opvatten.

Het probleem ligt nog ingewikkelder, want er zijn ook kinderen die de *s* als kenmerk van de bezitsvorm opvatten. Deze opvatting is gebaseerd op zinnen als *Jans fiets* en *Jan z'n fiets*, maar zeker ook op zinnen als *Piet se fiets*. Om die reden treffen we in de taal van jonge kinderen ook de *s*-vormen uit onderstaande tabel aan: *jouse fiets*. Tot slot kan een kind kiezen voor een kale analyse, de *nul*-vormen, waarbij zo veel mogelijk elementen van de bezitsvormen worden afgehaald. Ook dergelijke vormen treffen we aan in kindertaal: *dat is mijne*.

In de tabel hieronder staat een overzicht van alle mogelijke vormen; niet alle vormen zijn aangetroffen in beschikbare gegevens of door ouders gerapporteerd: daar staat dan een vraagteken bij.

voorwerpsvorm	bezitsvorm	n-vormen	s-vormen	nul-vormen
mij	mijn	mij-n(e)	mij-s(e)	mij-(e)
jou	jouw	jou-n(e)	jou-s(e)	jouw-(e)
hem	zijn	zij-n(e)	zij-s(e)/hem-s(e), hum-s(e)	zij-(e)
haar	haar	?zij-n(e)	?zij-s(e), haar-s(e)	haar-(e)
hun	hun	hu-n(e)	hun-s(e)	hun-(e)

Er is helaas geen systematisch onderzoek gedaan naar de verwerving van de Nederlandse bezitsvormen, maar het is duidelijk dat kinderen in hun route naar het volwassen Nederlands onderweg allerlei omwegen kunnen bewandelen, misschien wel moeten bewandelen. In elk van de drie soorten vormen die in bovenstaande tabel worden opgesomd, levert de bezitsvorm *zijn* een basisvorm *zij* op. De vorm *zij* komt daarmee op maar liefst drie plaatsen voor in het systeem van voornaamwoorden: (1) vrouwelijk enkelvoud, onderwerpsvorm, (2) mannelijk enkelvoud, bezitsvorm, (3) meervoud, onderwerpsvorm. Dat lijkt een geldige reden voor de kinderen om voor het meervoud de toevlucht te zoeken in *hun*, al is het een voorwerpsvorm. *Hun* vermindert het meervoudige ambiguïteitsprobleem van de vorm *zij*. De onderwerpsvorm *hun* heeft meerwaarde.

Rijtjes

Hoe kunnen we het probleem van de ambiguïteit van vormen preciezer in kaart brengen? Een taalkundige oplossing is het op een rij zetten van verwante vormen. Dat is in de navolgende tabel gedaan voor drie voornaamwoorden voor de derde persoon: mannelijk enkelvoud, vrouwelijk enkelvoud, meervoud. Horizontaal zijn de vormen geordend naar functie: onderwerpsvorm, bezitsvorm en voorwerpsvorm.

onderwerps- vorm	bezits- vorm	voorwerps- vorm	verticaal	horizontaal	gekruid
hij	zijn	hem	0	0	2
zij – enkelvoud	haar	haar	1	1	1
zij – meervoud	hun	hun	1	1	1
aantal vormen 6			aantal overlappingsen 8		

In bovenstaande tabel zijn er negen plekken voor de drie soorten vormen. Wanneer is een taalsysteem nu efficiënt? Moeten de betrokken vormen zoveel mogelijk verschillend zijn (maximaal negen vormen) of moet het aantal vormen zo klein mogelijk zijn (één vorm voor alle voornaamwoorden van de derde persoon, in alle drie de functies)? Meer vormen betekent minder ambiguïteit bij het begrijpen van zinnen, minder vormen betekent dat de spreker de betrokken vorm sneller kan produceren, want er zijn minder concurrerende vormen. Vanuit het hoorderperspectief (het begrijpen van zinnen) is meer vormen beter, vanuit sprekerperspectief (zinsproductie) is minder vormen beter. Hoe kan de efficiëntie van het aantal verschillende vormen gewogen worden? Er zijn twee criteria. Op de eerste plaats kunnen we eenvoudigweg het aantal verschillende vormen tellen. Op de tweede plaats kunnen we het aantal overlappingsen tellen. Meer vormen leiden tot minder overlappingsen, maar de twee criteria kunnen subtieler samenwerken.

De vormen *haar* en *hun* zijn in de bovenstaande tabel zowel bezits- als voorwerpsvorm, terwijl de onderwerpsvorm *zij* zowel enkelvoudsvorm vrouwelijk als meervoudsvorm is. Daarmee komt het aantal verschillende vormen op zes. Dat is beter dan negen, maar het leidt tot overlappingsen. Er zijn in de bovenstaande tabel drie soorten overlappingsen. Horizontaal (rijgewijs) treden er overlappingsen op wanneer dezelfde

vorm meerdere functies heeft (*hun* als bezitsvorm en *hun* als voorwerpsvorm). Verticaal (kolomgewijs) kunnen eveneens overlappings optreden, zoals bij de vorm *zij* in onderwerpsfunctie. Ten slotte zijn er dan de kruislingse overlappings zoals bij *zijn*, omdat *zijn* als bezitsvorm overlapt met *zij* als onderwerpsvorm, zowel in het enkelvoud als in het meervoud. Het totaal aantal overlappings in de bovenstaande tabel bedraagt acht.

In de bovenstaande tabel kan het aantal overlappings op drie manieren worden teruggebracht: (1) vervang *zijn* door *hem-se*; (2) vervang *zij* in het enkelvoud door *haar*; (3) vervang *zij* als meervoudsvorm door *hun*. De eerste oplossing leidt tot meer vormen, de twee andere oplossingen niet. Het Nijmeegs dialect heeft een dubbele oplossing gekozen, met *humse* en *hullie*, dat momenteel vervangen wordt door *hun*. Volgens de taalkundige Van Marle heeft de oplossing met *hun* de voorkeur boven *haar*. Hij stelt vast dat het meervoud gemarkeerder is dan het enkelvoud en dat er dus minder behoefte is aan vormonderscheidingen in het meervoud. Dat heeft tot gevolg dat voornaamwoordelijke meervoudsvormen vaak minder vormonderscheidingen kennen dan enkelvoudsvormen (denk bijvoorbeeld aan *jullie*: onderwerpsvorm, voorwerpsvorm en bezitsvorm). Als we nu *hun* als onderwerpsvorm invoeren, dan ziet het voornaamwoordelijke systeem eruit zoals in onderstaande tabel wordt weergegeven.

onderwerps- vorm	bezits- vorm	voorwerps- vorm	verticaal	horizontaal	gekruist
hij	zijn	hem	0	0	1
zij – enkelvoud	haar	haar	0	1	1
hun	hun	hun	0	3	0

aantal vormen 6 aantal overlappings 6

Het aantal verschillende vormen in de bovenstaande tabel is hetzelfde als in de vorige tabel, maar het aantal overlappingsen is geringer. Het aantal schendingen wordt steeds per vormpaar bekeken, wat betekent dat de vorm *hun* horizontaal gezien drie keer vergeleken kan worden en dat levert dan drie overlappingsen op. Deze taalkundige analyse laat daarmee zien dat *hun* geen kwestie van domheid is maar van *efficiëntie*. De vorm *hun* heeft meerwaarde, want het resultaat is een daling van het aantal overlappingsen, terwijl het aantal vormen hetzelfde blijft.

Samenzweringen

Opvallende taalveranderingen waartegen ‘van hogerhand’ groot verzet is, maken wel degelijk een kans om door te zetten. Dat is tegen de verwachting in. Daarvan legt van alle mogelijke taalveranderingen in het moderne Nederlands *hun* de opvallendste getuigenis af. De grammatica en de syntaxis van het Nederlands zijn grotendeels vastgelegd en verder worden de nieuwe woorden elk jaar netjes geregistreerd en vastgesteld. Maar toch, er gebeuren dingen met de taal die volgens sommigen niet mogen of niet zouden mogen. Hoe zal het gaan met *hij hep*? En met *groter als*? De laatste heeft misschien een grotere kans *als* de eerste, maar het blijft speculatief. We hebben meer feitelijke gegevens nodig. Maar *hun* heeft de wind in de zeilen. De beschikbare feiten wijzen dat uit.

Waarom heeft uitgerekend *hun* de wind in de zeilen? Zowel interne factoren (*hun* maakt ons taalsysteem efficiënter), externe factoren (verandering van onderop, gesteund door het informele gesproken Nederlands, door de dialectsprekers, en niet te vergeten door de voetbalsterren) als *hun* interactie (zoals in de eerstetaalverwerving) werken stevig mee en versterken elkaar. De tegenstanders van *hun* zullen dit graag zien als

een vorm van samenzwering. Maar klachten over informali-
sering en democratisering van het Nederlands helpen niet en
raken ook niet de kern van de zaak. Zal *hun* sterk genoeg blij-
ken om het ook te gaan maken als schriftelijke norm? Het is
een kwestie van geduld.

Belangrijkste literatuur

- Barbiers, J. e.a. (2005), *De syntactische atlas van de Nederlandse dialecten. Deel 1*, Amsterdam.
- Hout, R. van (1999), 'Waarom veroveren "hun" onze taal? Thema's en Trends in de Sociolinguïstiek 3', in: *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 62: p. 73-86.
- Hout, R. van (2003). 'Hun zijn jongens', in: J. Stroop (red.), *Waar gaat het Nederlands naartoe?* Amsterdam, p. 277-286.
- Howe, S. (1996), *The Personal Pronouns in the Germanic Languages: A study of personal pronoun morphology and change in the Germanic languages from the first records to the present day*, Berlin.
- Janssen, M. (2004), *Het gebruik van hun als subject. Een sociolinguïstische studie*. Masterscriptie Taalwetenschap, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Marle, J. van (1992), 'Iets over het werk van Jaap de Rooij: een plaatsbepaling aan de hand van pronominale kwesties', in: J. Berns en J. van Marle (red.), *Variatie in de Nederlandse Standaardtaal*, Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut 5: p. 3-21.
- Werner, O. (1979), 'Swedish dom revisited', in: *Acta Universitatis Lundensis*, sectio 1: Theologica, jurica, humaniora 30: p. 373-382.